

J. W. NIEMEIJER

P. C. Wonder in Engeland

aanvullende gegevens in verband met de compositieschets van Sir John Murray's Kunstgalerij in het Rijksprentenkabinet.

In 1957 doken in de kunsthandel een reeks tekeningen op van Pieter Christoffel Wonder (1780-1852), afkomstig uit Utrechts particulier bezit. Daaronder was er één, die om haar bijzonder belang behalve hier ook te Utrecht begeerd werd. Een scheidsrechterlijke uitspraak van de Voorlopige Monumentenraad besliste toen ten gunste van het Rijksprentenkabinet, waar de tekening dus nu berust (afb. 1).

Het blad, dat ongeveer 40 × 60 cm meet en een met de penseel in kleuren verlevendigde pen-tekening draagt, is een compositieschets voor Wonder's chef d'oeuvre: de kunstgalerij van Sir John Murray, Bart. Deze belangrijke nabloeier van de 17de eeuwse galerijstukken van Teniers, Francken en Van Haecht, was in de oudere literatuur al wel altijd bekend geweest, maar door een onduidelijke of onjuiste mededeling van Kramm was men het spoor bijster geraakt, totdat het door Mr A. Staring in Engels particulier bezit werd teruggevonden, en gepubliceerd in Oud Holland 1925 (herdrukt in de bundel Kunst-historische Verkenningen, 1948) evenwel zonder afbeelding. De later gemaakte foto was te slecht om te clicheren, en pas nu is met toestemming van de eigenaar en door bemiddeling van de National Portrait Gallery en het County Museum

te Dorset opnieuw een opname gemaakt, die hier op afb. 2 is gereproduceerd.

Wonder's tekening komt met het schilderij geheel overeen en kan pas in een vergevorderd stadium van voorbereiding ontstaan zijn. Misschien is nog eerder aan te nemen, dat zij náár het grote stuk gevolgd is en dat Wonder haar getekend heeft om de herinnering aan zijn magnum opus vast te leggen en het zo zijn Hollandse vrienden te kunnen tonen, of om er nieuwe opdrachten mee uit te lokken. Opvallend is, dat de schilderijen zelf niet zijn weergegeven en hun plaats door lege lijsten is aangeduid.

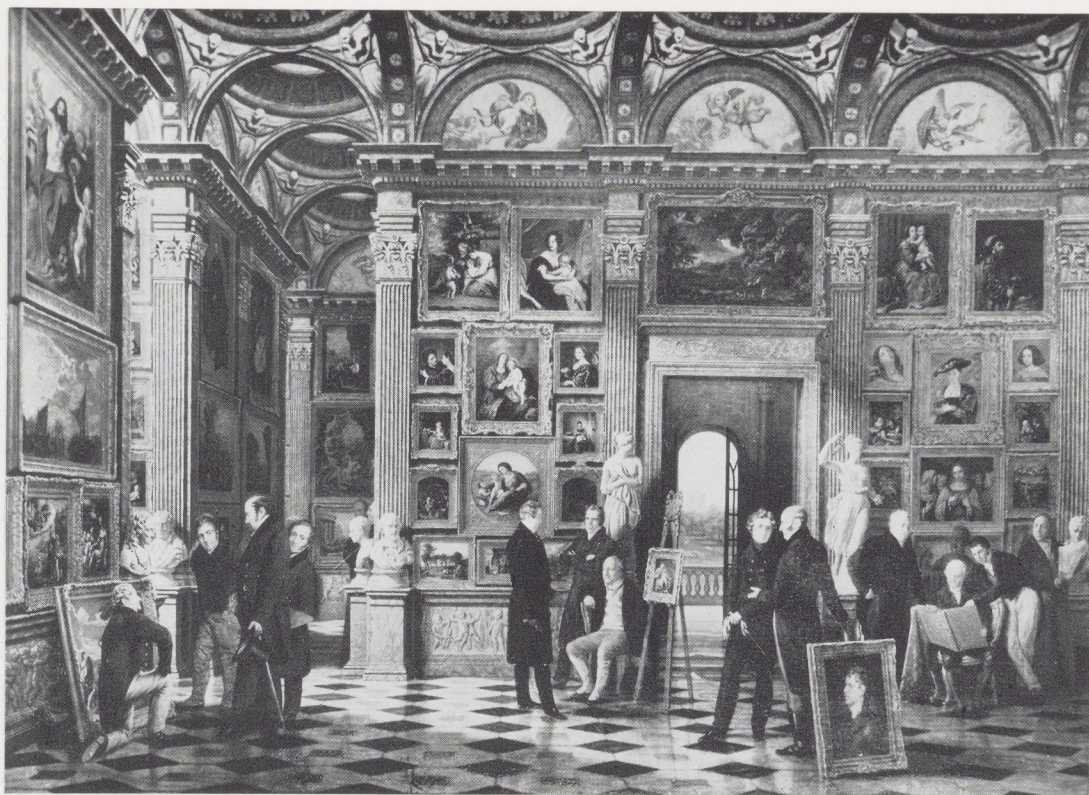
Het spreekt vanzelf, dat een dergelijke compositie niet zonder talrijke voorstudies tot stand komt, en in Wonder's nalatenschap, die te Utrecht op 6 april 1853 werd verkocht, komen onder nr 25 dan ook 'twee schetsen van de Kunstzaal van den Generaal Baron Murray te Londen' voor, en bovendien vier olieverfstudies van de groepjes kunstminnaars, die Wonder in de galerij had opgesteld. Eén van deze olieverfportretten, met de opdrachtgever en de schilder, is reeds afgebeeld bij Staring's artikel; hier worden nu ook de drie andere gereproduceerd (afb. 3-6). Alle vier werden ze reeds in 1888 eigendom van de National Portrait Gallery.

Afb. 1. P. C. Wonder. De kunstgalerij van Sir John Murray. Tekening. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Over Wonder's grote schilderij, de collectie van Sir John Murray en diens kunstreis, waarvan hij verslag deed in een anoniem uitgegeven 'Tour in Holland in the year MDCCCXIX' zijn de meeste gegevens al in Staring's publikatie vervat, zodat daarover hier niet behoeft te worden uitgeweid. Het leek echter niet zonder belang nu ook de andere werken af te beelden, die Wonder voor Sir John heeft geschilderd en waarvan ik wederom dankzij de tussenkomst van Mr Peers, curator van het Dorset County Museum bij de huidige eigenaar opnamen kon laten maken (afb. 7-9). Evenals het galerijstuk zijn deze portretten thans in het bezit van Sir Victor Crutchley, Mappercombe Manor, Bridport, wiens overgrootmoeder universeel erfgename van Lady Murray was. Haar beel-

tenis komt voor op het groepsportret van afb. 7, waar zij met het echtpaar Murray en Sir John's Aide de Camp Col. Milner in een vertrek is afgebeeld, vermoedelijk als de staande vrouw rechts. De lezende vrouw is, waarschijnlijk bewust, sterk geïnspireerd op Terborch, die opdrachtgever en schilder gelijkelijk bewonderden. De trekken van zijn beschermheer zelf zijn ontleend aan of weer overgenomen op een portret ten voeten uit, eveneens op Mappercombe, waar Sir John aan een tafel met boeken zit, face à face met een waarschijnlijk Italiaans schilderij van een Madonna met de kinderen Jezus en Johannes, met lijst en al in een kist gevat (afb. 8). Ook op het groepsportret zijn – anders dan op het galerijstuk – schilderijen uit Murray's collectie afge-

Afb. 2. P. C. Wonder. De kunstgalerij van Sir John Murray. Schilderij. Verz. Sir Victor Crutchley, Bridport.

beeld; links de zgn. Knipperdollar van Matsijs, die een copie naar het exemplaar in het Städtisches Kunstinstitut te Frankfurt am Main moet zijn¹.

Boven de deur een typisch Engels groepje uit de 18de eeuw, misschien Romney of Reynolds, rechts een Italianiserend landschap, wellicht Pijnacker en dan te identificeren met HdG 14, mogelijk ook van een van de minder bekende kleinere meesters, als bv. G. de Heusch.

Wat Murray aan schilderijen bezat valt te reconstrueren aan de hand van de veilingcatalogus van 19 VI 1852, waarin 16 schilderijen uit zijn nalatenschap beschreven staan², en uit het testament van de Douairière Murray, waarin zij elf schilderijen aan de National Gallery vermaakt (die het legaat weigerde, zodat alles bij de boedel bleef)³.

Behalve deze portretten schilderde Wonder nog een derde beeltenis van Sir John. Ook deze bleef in het bezit der familie Crutchley (afb. 9). Murray, die in 1825 generaal was geworden, zit hier in zijn uniform aan het schaakbord, tegenover hem zijn pleegdochter Ellen Adderley, die in 1843 met de 16de Viscount Dillon trouwt. Ook hier heeft de schilder gebruik gemaakt van een bestaand portret: uit de uniformjas steekt hetzelfde profiel, met dezelfde haarval, als uit de zwarte jas, die de verzamelaar aanhad bij de kunstbeschuwing in de fantasie-architectuur van het galerijstuk.

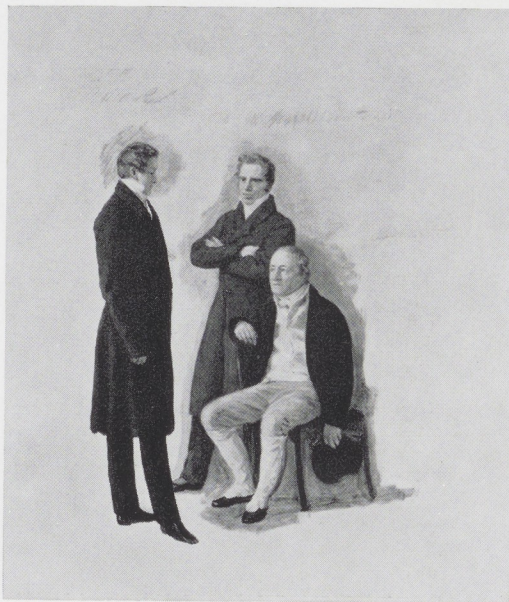
De reden van deze tweemaal optredende herhaling schijnt mij te moeten worden gezocht in Murray's dood in 1827. Wonder was toen nog druk bezig aan het grote schilderij, waarvoor waar-

Afb. 3. P. C. Wonder. Voorstudie voor de kunstgalerij van Sir John Murray. National Portrait Gallery, Londen. V.l.n.r.: George Watson Taylor, The Rev. William Holwell-Carr, Sir John Murray, P. C. Wonder.

schijnlijk alleen nog maar de hoofdgroep links klaar was en dat hij eerst twee jaar later zou voltooiën. Murray, die de schilder in Utrecht had leren kennen en op wiens aandrang Wonder in 1823 naar Engeland was overgestoken om zich daar in het volgende jaar te vestigen, introduceerde zijn Hollandse beschermeling bij vrienden en kennissen, en zorgde er ook met eigen opdrachten voor dat hij geen berouw kreeg van zijn verhuizing. De verhouding van Wonder met zijn protector en diens echtgenote moet bijzonder hartelijk zijn geweest. Dat valt af te leiden uit de dankbaarheid die ons toeklinkt in Wonder's brieven, maar ook uit de warmte waarmee Lady Murray de aankomst van de schilder bericht aan

Afb. 4. P. C. Wonder. Voorstudie voor de kunstgalerij van Sir John Murray. National Portrait Gallery, Londen. V.l.n.r.: Sir Robert Peel, Sir David Wilkie, George O'Brien Wyndham, 3rd Earl of Egremont.

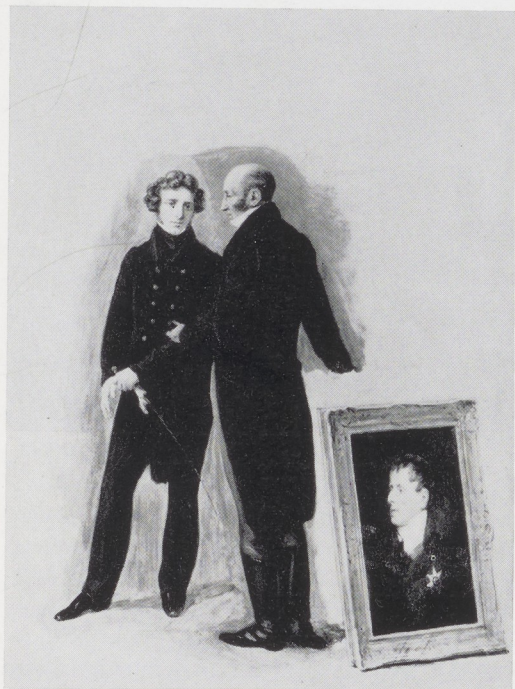

Christiaan Kramm. Deze brief is in het prentenkabinet en bevat een naschrift van Kramm zelf, waarin de schrijver, niet geheel vrij van snobisme, hoog opgeeft van de vriendschap, die hij bij de Murray's genoot. Over Lady Murray is hij opgetogen: *'Zij is eene prachtige schoone vrouw vol majesteit, vol geest en humor, die om alles lacht, in een woord, om een voorbeeld bij te brengen, als Lydie Reede van Athelone te 's Gravenhage aan het Hof van Prins Willem Vde was'*.

Zelfs op zijn sterfbed vergat Murray de schilder niet. Wonder's brieven aan Kramm in het prentenkabinet vertellen er over:

'Ik ontving dan per post een brief van Lady Murray uit frankfort ged. 13 Octob. l.l. waarin zy my op de

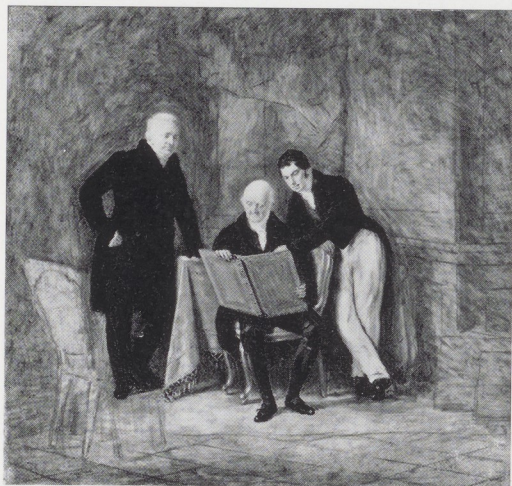
Afb. 5. P. C. Wonder. Voorstudie voor de kunstgalerij van Sir John Murray. National Portrait Gallery, Londen. V.l.n.r.: George James Welbore Agar-Ellis, Baron Dover; Robert Earl Grosvenor, 1st Marquess of Westminster; in de lijst: George Granville Leveson-Gower, 2nd Marquess of Stafford & 1st Duke of Sutherland.

gevoeligste wys als of ik haar broeder en enige toevlucht was, met de diepste neergeslagenheid meld dat de Generaal van een furieuse Rhumatique koors was aangevallen, en zy zig met wynig hoop durfde vlyen, terwyl zy my waarschyglyk op zyn ziekbed gemaakt plan, opgaf, om een schets voor een ryk kaarslicht met de figure van hem en Juffer Aderly te maken'.

Reeds enige dagen later moest Murray's echtgenote aan haar pleegdochter een brief dicteren, waarin zij de schilder mededeelde 'dat de waarlyk Edele Man het op den 15 (?) had afgelegd en zy met het lyk stonde over Brussel en Calais te retourneren (een Heroïque daad voor een vrouw) dat zulks my in myn stuk geen verandering maakte, integendeel het Juyst zo moest voleind worden als hy

Afb. 6. P. C. Wonder. Voorstudie voor de kunstgalerij van Sir John Murray. National Portrait Gallery, Londen. V.l.n.r.: Sir Charles Long, 1st Baron Farnborough, Sir Abraham Hume, Bart., George Hamilton Gordon, 4th Earl of Aberdeen.

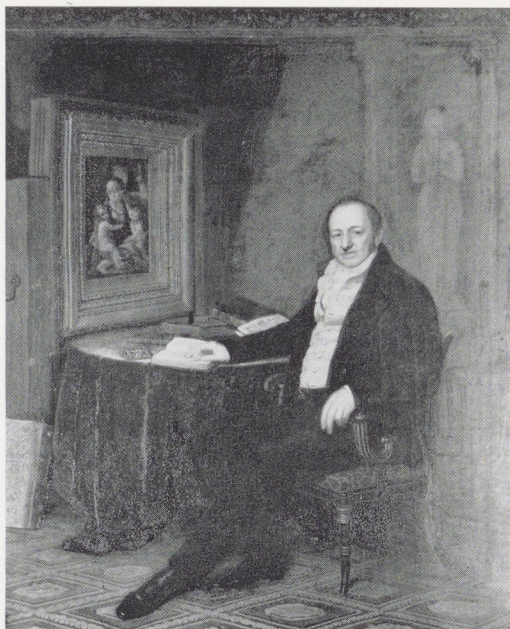

gewild heeft, ook met zyn figuur er in (16 Nov. 1827).

Ik geloof dit posthuum geschilderde dubbelportret te mogen aanwijzen in de schaakspelers uit de coll. Crutchley, al moet dan voor 'kaarslicht' het algemener 'kunstlicht' gelezen worden. Heeft Wonder als bindend element tussen de beide portretten in dit tafereel met opzet het schaakspel gekozen? Al eeuwenlang had men daarmee zeer uiteenlopende situaties, moralisaties en satires verzinnebeeld en het dikwijls ook geladen met toespelingen op de Dood. Zou de schilder nu, onder de indruk van Murray's einde, in zijn schilderij de nadering daarvan hebben willen uitdrukken? Op het eerste gezicht lijkt inderdaad de stelling in die

Afb. 7. P. C. Wonder. Conversatiestuk met Sir John Murray, zijn Aide-de-camp Col. Milner, Lady Murray en Mrs. Crutchley. Verz. Sir Victor Crutchley, Bridport.

Afb. 8. P. C. Wonder. Sir John Murray. Verz. Sir Victor Crutchley, Bridport.

richting te wijzen: de zwarte koning waarmee Murray speelt, wordt mat gezet. Maar bij nauwkeuriger analyse van de stand der stukken valt toch te betwijfelen of de schilder dit alles wel zo zinnelijk bedoeld heeft. Het schaakspel was misschien toch eerder de geliefkoosde tijdpassering van de generaal en zijn pleegdochter, of alleen maar het door Wonder van zijn 17de eeuwse leermeesters afgekeken spelmotief, hier het schaken, elders het dammen of triktrakken.

Het is verleidelijk naast de reproductie van deze samenhangende groep werken uit Wonder's Engelse jaren nu ook zijn blijkbaar nog onbekende brieven uit Engeland in extenso te citeren. Bij zijn komst werd hij opgevangen door Christiaan Josi, die hij nog van Kunstliefde in Utrecht gekend moet hebben, en die sedert 1818 in Londen woonde. Deze prentuitgever en -handelaar maakt hem enigszins wegwijz en geeft hem, samen met

Murray, de goede raad zich meteen te installeren in een luxueus appartement, om voorname opdrachtgevers niet af te schrikken. De zuinige Hollander kan in het begin maar moeilijk wennen: *'ik woon dus sinds Maandag op het Soho Square no 1 – als een Prins en omdat ik ze Juyst niet by de week heb maar voor 6 maanden zeer goedkoop namelijk 3 guinea's per week dan heb ik een zwarte knecht die zo doof is hem niet beschreeuwen kan, die 's morgens ten 8 komt! is of de duivel voor myn oogen danst en moet in de onkosten ook van nieuw pak vervallen O Hemel staa my by – en helpt het my beminnen – dog het is hier niet anders begint men met kruymele zegt Josi dan blyft men altoos een kruymelaar, nu het behoort tot het plan en ik volg als een kind'* (1824).

Ook Pieneman ontmoet hij. Deze was juist in Londen 'om naar een gelegenhyd ter Exhibitie van zyn stuk (d.i. de Slag bij Waterloo) te zien:

'Wellington heeft hem uitmuntend vriendelyk ontvangen en dagt hy het al by zig had. hy denkt in January wanneer hy een gelegenhyd vinden kan (want er is geen eene zaal groot genoeg waarover hy zoude kunnen disponeren, wil dus een tent laten opslaan, in St James Park het welk anders niet wezen mag, dog Wellington dagt van Ja en zoude alles voor hem beredderen, hy heeft nog geen antwoord dog verwacht het) hier met het stuk te komen, zo het gebeurd denk ik hy er een fraaye som uit halen zal' (1824).

Intussen komen de opdrachten los:

'ik ben 14 dagen op Roehampton op het buiten van den Baron en Ridder Farquhar de cassier met het uiterste genoegen geweest en heb met de volste satisfactie de kopjes van Mevrouw en de jongste zoon in een stuk geschildert dat door 5 andere kunstenaars mislukt was, nu ze waren ook allermoeilykst dog zy bennen er mede boven de wolken, en bennen mede van de gulste menschen die men zig kan voorstellen, ik heb er verscheyde diné's by gewoont van de grootsten adel. het is een hoff 22 domestique 6 keukemeyde behalve de kok, 6 postiljons, 2 gouvernantes voor de kinderen en alles naar proportie daar zoude ik vet geworden hebben, lekker Eeten en drinken, braaf wandelen, gedurig met de famielje uit ryden' (17 Aug. 1824)⁴.

Ook bij de kunsthandel raakt onze schilder bekend. Mr Hobday, die in zijn Gallery, Pall Mall 54, een tentoonstelling van levende kunstenaars wil inrichten, vraagt Wonder om werk in te zenden (de invitatie daartoe, gedagtekend March 1827 mocht het Rijksprentenkabinet onlangs van de heer Staring ten geschenke ontvangen). Blijkbaar voldeed zijn zorgvuldige schilderwijze.

Langzamerhand raakt Wonder in zijn nieuwe omgeving ingeburgerd en maakt er vrienden en vriendinnen. In een brief uit 1827 spreekt hij enige malen over Mrs Robin, blijkbaar een overigens onbekende kunstenaar: 'Mevr. R. heeft een tekening by my gemaakt in lithographie naar een myner studien, ik heb de druk nog niet hier'. Wonder bezat ook ander werk van haar hand; geaquarelleerde bloem- en vogelstudies, die in zijn nalatenschapsveiling werden verkocht. Van deze Mrs Robin nu bewaart het prentenkabinet een portret, getekend door Wonder, dat toevallig

tegelijk met de studie van de kunstgalerij verworven werd, maar daarmee zinvol samenhangt (afb. 10). Want uit Wonder's geëmotioneerde brief naar aanleiding van Murray's overlijden zou men kunnen concluderen, dat de Schotse verzamelaar ook haar gekend heeft. De schilder spreekt met dankbaarheid over zijn beschermheer wiens attenties het geloof by verhaal zoude te boven gaan, waarvan zyn brief uit Rotterd wegens de toegang tot het concert gedurende de winter, en zulks tevens voor Mev. Rob. dien hy wist dat ik vriendschap toedraag, en waarover ik nog een nadere brief heb ontvange het laatste reeele bewys draagd'.

Tot slot een hypothese. Zou misschien Kramm de hand gehad kunnen hebben in het ontwerp voor de architectuur van Murray's fantasiegalerij? De 'twee schetsen van de Kunstzaal van den Generaal Baron Murray' in Wonder's nalatenschap behoeven immers, zoals in Staring's artikel wordt aangenomen, geen studietekeningen van alleen de zaal te zijn geweest; ik vermoed zelfs, dat een van deze beide identiek met de Amsterdamse tekening is. Wonder had weliswaar in de jaren 1820/23 samen met Kramm gewerkt aan de decoraties van de Utrechtse schouwburg en daarbij misschien wel enige ervaring in het perspectief e.d. opgedaan, maar het ligt voor de hand aan te nemen dat hij vooral de figuren geschilderd heeft en het architecturale werk aan Kramm heeft overgelaten, wiens specialiteit het was.

Hoe deze zich steeds meer in die richting ging ontwikkelen vertelt Dr. Jan Wap in zijn biografie van Kramm (1864) vóór in diens Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders. In Utrecht erkent men spoedig zijn verdiensten en in 1826 werd hij benoemd tot Directeur van de Stadstekenschool, en daar doceert hij het vak architectuurtekenen juist in de jaren dat Wonder aan zijn grote opdracht begon. Bovendien kende Kramm de Murray's; Wonder brengt hem in 1824 hun groeten over in een brief waarin hij zijn vriend ook mededeelt, dat hij bij een bezoek aan Londen welkom is:

'Ik heb dan een briljante goed op den dag leggende en over de tuijn aan het Sqare ziende fraay gemeubileerde

Afb. 9. P. C. Wonder. Sir John Murray, schaakspelend met zijn pleegdochter Ellen Adderley. Verz. Sir Victor Crutchley, Bridport.

Afb. 10. P. C. Wonder. Mrs. Robin. Tekening. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

schilder of verw kamer twee huizen van de Bazaar een dito slaapkamer met een ruim Bed want heeft altoos een famielje opgewoond zo dat ik Uw of een Best vriend Exellent logeeren kan'.

Maar Kramm heeft het te druk en het duurt tot 1827 voordat hij Wonder gaat opzoeken, wat dan echter beiden zo goed bevalt, dat hij er vier maanden blijft logeren. Uit Wap's levensbericht kan men concluderen, dat deze tijd voor Kramm vruchtbaar is geweest. Terug in Utrecht bouwt hij het krankzinnigengesticht naar het voorbeeld van het verpleeghuis te Bedlam, de gevangenis naar het in Engeland beproefde stelsel van Pentonville, de Londense uitgever John Weale sluit met hem een contract voor de prachttuitgave van zijn *Divers works of early masters in christian decoration* (1846), waartoe hij o.a. Kramm's tekeningen van de Goudse glazen gebruikt. Het is eigenlijk niet aan te nemen, dat Wonder zich voor het toch vrij gecompliceerd architecturaal décor van zijn groep niet tot zijn deskundige vriend zou hebben

gewend. Een bewijs daarvoor heb ik echter niet kunnen vinden.

Maar welke rol Kramm daarbij ook vervuld heeft, Wonder's werkzaamheid in Engeland is een interessant voorbeeld van Hollandse culturele expansie, en zijn figuur zal niet mogen ontbreken in het werk, dat eens geschreven zal moeten worden als vervolg op Gerson's bekende *Ausbreitung und Nachwirkung der Hollandischen Malerei des 17. Jahrhunderts*.

Noten

¹ De generaal meent zijn eigen schilderij te herkennen als hij in het Mauritshuis voor Willem van Haecht's galerijstuk met Alexander en Apelles staat, waarop het rechts voorkomt.

² L. 20908, te raadplegen in het Rijksbureau voor Kunst-historische Documentatie te Den Haag.

³ In het artikel van Staring worden ook nog twee schilderijeninventarissen genoemd (p. 178). Sir Victor Crutchley kon mij echter niet mededelen waar deze zich thans bevinden. Ook het testament van Lady Murray is blijkbaar zoekgeraakt, misschien bij de verkoop van Ditchley, Lord Dillon's residence, in 1933. In het Registrar Office, Somerset House, Londen, berust echter een afschrift, waaruit blijkt, dat het legaat aan de National Gallery de volgende schilderijen omvatte:

the half length portrait of my late husband Sir John Murray
the Gallery picture painted by Wonder containing portraits of Eminent connoisseurs
the picture by Bartolocchio of Saint John preaching
the picture by Gerard Douw of the woman taken in adultery
a Bacchanalian scene by Breuchel and van Balen
a Landscape by Paul Brill
a Riposo by Ribalti
two paintings by Canaletto
a small musical conversation by Watteau
a Church interior by Peter Nefs.

Verder wordt het groepsportret van afb. 7 gelegateerd aan Mrs George Henry Crutchley, die er zelf op voorkomt, en aan 'my dear Ellen the wife of The honorable Arthur Edmund Devis Dillon the two portraits of herself by Wonder and Agricola and the bust of herself by Rinaldi.

⁴ Volgens mededeling van The College of Arms in Londen is hier bedoeld Sir Thomas Harvie Farquhar, geboren 1775, baronet 1819. Hij was, door Wonder aangeduid als 'cassier', firmant in de bank van Herries, Farquhar & Comp. in St. James's. Het buitengoed te Roehampton (Surrey) heette 'Granard'. Farquhar was gehuwd met Sybella Martha, dochter van The Rev. Morton Rockliffe. Dat is dus waarschijnlijk de moeder, die met haar jongste zoon (Harvie Morton, geb. 1816) door Wonder geportretteerd werd. Pogingen om dit schilderij terug te vinden hadden geen succes.